

Література:

1. Гуревич Е., Матюшина И. Поэзия скальдов / Елена Гуревич, Ирина Матюшина. – М. : РГГУ, 2000. – 752 с.
2. Качуровський І. Генерика і архітектоніка / Ігор Качуровський. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 382 с.
3. Лихачев Д. С. Размышления об авторе «Слова о полку Игореве» // Лихачев Д. С. Избр. работы : в 3 т. / Дмитрий Сергеевич Лихачев – Л. : Худ. литература, 1987. – Т. 3. – 519 с.
4. Лихачев Д. С. Слово о полку Игореве / Дмитрий Сергеевич Лихачев. – Л. : Изд-во АН СССР, 1955. – 152 с.
5. Махновець Л. Про автора «Слова о полку Ігоревім» / Леонід Махновець. – К. : Вид-во при КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1989. – 261 с.
6. Сліпушко О. Софія Київська. Українська література середньовіччя. Доба Київської Русі (X–XIII століття) / Оксана Сліпушко. – К. : Аконіт, 2002. – 400 с.
7. Чижевський Д. Історія української літератури / Дмитро Чижевський – К. : Академія, 2003. – 658 с.

**The Role of the Bards in Ancient Russian and Medieval Skaldic Poetry
(on the Example of «The Tale of Igor's Campaign»)**

Basing on Dmitriy Likhachov's research we hypothesize the existence of professional secular poetry in ancient Russian literature. Comparing the role of scalds in Scandinavian society and the functions of «The Tale of Igor's Campaign» author we defined some typological similarities. Considering the significant economical and political ties between Kievan Rus and Scandinavia and the fact that scalds often visited Kyiv court as the members of Scandinavian forces we can predict definite influences of skaldic poetry on «The Tale of Igor's Campaign» stylistics.

Ольга Романова (Київ)

**«ПІСНЯ ПРО ХРЕСТОВИЙ ПОХІД НА АЛЬБІГОЙЦІВ»:
ІДЕЙНА СТРУКТУРА**

Література періоду хрестових походів – це корпус різноспрямованих текстів, що містить і хроніки, і героїчні пісні, і легенди, і казки. Більшість цих текстів не сприймаються дослідниками як документальні свідчення тих подій, оскільки історично «зіштовхнулися» дві цивілізації – Схід та Захід. «Молодий» Захід породив міфічне ставлення до казкового Сходу не на одну сотню «літературних» років. Хрестовий похід здійснювався з політичних та етичних міркувань для звільнення Гробу Господнього, але для європейської літератури та культури набув ореолу романтичності, казковості, вмикає в уяві усталені образи лицарів та їх прекрасних дам. В арабській літературі образи хрестоносців наділені зовсім іншими рисами, і аж ніяк це не мужність, відвага та честь. Східна «пропаганда» образу хрестоносця потім була чудово використана інквізицією під час справи з орденом Тамплієрів (наприклад, спотворений образ лицаря-тамплієра у романі В. Скотта «Айвенго»).

Взаємопроникнення філософії, світогляду хрестоносців та арабського воїна породило у період середньовіччя своєрідний плацдарм для продовження розвитку середньовічного світогляду з позиції «свій-чужий». Проте хрестові походи на Схід були не єдиними, Римська церква проводила активні дії на Півночі, намагаючись підкорити Русь, спочатку просто умовляннями про добровільне приєднання, а пізніше застосувавши військову тактику [1; 36–37]. Хрестові походи проти Сходу і Півночі не заважали церкві спостерігати за внутрішніми подіями, оскільки не було єдності в церкві, то й кількість ересей та ересіархів продовжувала збільшуватися і в самій Італії, і у Франції, і в Німеччині, і у Великобританії. Щоб втримати свою владу, Римська церква підтримала створення напіввійськових і військових чернецьких орденів. Під прикриттям таких військово-церковних операцій Римська церква не тільки контролювала віру, а й землі, розширюючи тим самим власні володіння по всій Європі. Церква

шукала і завжди знаходила ворогів віри на теренах католицької Європи. Так сталося і з славнозвісними Альбігойськими війнами.

Офіційна причина походу – катари, неофіційна – територія процвітаючої держави Лангедок. Вперше термін «альбігойці» з'являється у хроніці лімузенського абата Готфріда [6; 85]. Альбігойська ересь довго не давала спокою Римській церкві, і не дивлячись на те, що на правителя тих земель – Раймонда IV, хрестоносці бажали бачити королем Іерусалимської держави, а він відсторонився на користь Готфріда Бульйонського, не зупинило папу Інокентія III. Це не було показником вірності церкви, більше того, саме активні зв'язки альбігойців з арабською культурою породжували, на думку церкви, ще більше вільнодумства. Наприклад, було перекладено на провансальську мову з арабської апокрифічне Євангеліє «Дитинство Спасителя». Якщо не занурюватися занадто глибоко у корені конфлікту між Тулузьким королівством та Римом, то важко помітити ті, на перший погляд, незначні, але руйнівні процеси, які охопили Європу пізніше [3; 784–785]. Питання віри і вірності Церкві посідало ключову позицію при формуванні тогочасної політики. Апарат відлучення був розвинений на високому рівні, тим самим сприяв не розвитку, а деградації стосунків у суспільстві. Південь сучасної Франції був осередком розвитку мистецтва, звідти розвинулася куртуазність, яка згодом перетворилася лише на театральне дійство, позбавлене справжніх почуттів та емоцій двору королівства Тулузи. Куртуазність французького королівського двору не так суперечила церковним канонам, як у Раймонда IV. Проте не можна забувати про те, що поряд із любовною лірикою трубадурів, їх військовими піснями, існувала та розвивалася духовна поезія, наприклад твір Бертоломе Зорзі «Поема про Богородицю» [4; 165].

Про релігію катарів, про її витоки, зв'язки з численними тогочасними і давніми ересями, віруваннями, філософією написано чимало досліджень. Стисло, посилаючись на протоколи Святої інквізиції, оскільки прямих текстів катарів майже не залишилося, можна зазначити, що єретики не вірували у істинного Бога, не визнавали Старого Завіту, ікони, мали свою власну церковну ієрархію, займалися чаклунством тощо [6; 79]. Насправді катари мали розвинену ідейно-філософську систему вірувань: існував переклад Нового Заповіту провансальською мовою (переклад був зроблений або з грецького, або зі слов'янського Кирило-Мефодіївського примірника), численні апокрифи, енциклопедію «Perpendicularium scientiarum», катехізис, молитви, гімни. Катари майстерно проводили пропаганду своєї віри, виходили переможцями підчас суперечок з проповідниками католицизму. Церква катарів існувала не одне десятиріччя, але папа Інокентій III вирішив покласти край такому свавіллю і відрядив війська на підкорення катарів [6; 88].

Треба зазначити, що окрім літератури духовного характеру паралельно існувала поезія трубадурів, яка виникає майже одночасно з розвитком альбігойства, а саме у XI столітті в Провансі. Численні трубадури, за свідченням відомого дослідника Рене Нелі, жили більше двохсот років разом з катарами в одному регіоні [7; 106]. Трубадури не завжди дотримувалися тих самих обрядів, що й катари, але нерідко трубадури перебували, наприклад у тій самій васальній залежності, що і катари. Крім того, як відомо, трубадури не одноразово спрямовували свої сатиричні поеми проти Римської церкви та її вірних слуг. Важко визначити саме соціальну межу між трубадурами та катарами, однак достеменно відомо, що трубадури, наприклад вважали, що дами, які сповідують катаризм одночасно були й найбільш куртуазними. Пісні трубадурів сповнені кохання до цих жінок, що не заважало залишатися цим дамам глибоко віруючим в ідеали катаризму, і не зректися віри навіть під тиском інквізиції [8; 104].

Поезія трубадурів – це не лише приклад поезії на рідній мові посеред латинізованої Європи, це і ворота між Сходом та Заходом, це початок Відродження, це предтеча Петрарки і Данте, всієї французької, іспанської та португальської поезії. Важливість поезії трубадурів важко переоцінити, проте, як це не дивно, власне літературознавство зацікавилася провансальською літературою лише у XIX сторіччі.

Трубадури, подібно катарам, мали власну філософсько-поетичну систему, орієнтовану на доктрину та схоластику куртуазного кохання – Fin'Amors [2; 95]. Більшість трубадурів нам знайомі з «Vidas et razos» – бібліографічного покажчика, своєрідної антології, яка укладалася у XIII сторіччі та має відомості про 450 трубадурів та їх творчість [4; 1475]. Трубадури творили у жанрі сірвенти, канцони, альби, тенсони (партімену), плачу, ескондіджу («виправдання»),

дескорта («розбіжність»). На жаль, майже не зберігся музичний супровід, оскільки усі твори трубадурів мали співатися. Крім того, трубадури повернули із забуття поняття про епічну пісню, до якої і відноситься «Пісня про хрестовий похід на Альбігойців».

Відомості про цей історичний період ми також знаходимо у Адемара Ло Негра, Арнаута де Комендже, Бернара де Ровенака та інших славетних трубадурів [4]. Взагалі з того часу залишилося не так вже і багато письмових літературних згадок про альбігойські війни. «Пісня про хрестовий похід на Альбігойців» побудована за моделлю «Canso d'Antiocha», яка стала першою піснею з циклу про хрестові походи. В анналах церкви збереглися хроніки латинською мовою цистерціанця П'єра з Во де-Серне та Гійома де Пюїлорена [6; 115].

Науковцям спочатку був відомий лише прозовий варіант «Пісні», його досить довго вважали оригінальним самостійним твором. Рукопис був виконаний різною рукою, у різний час та майже на усіх діалектах Півдня Франції. Єдиний напис «Jorda Capella» був свідченням приналежності цього рукопису духовній особі у 1336 році. Це ознака того, що навіть після закінчення альбігойських війн, тема залишалася актуальною. Хроніка була без назви, тому власне саме перші видавці надрукували її як «Chronique romane sur la guerre de Albigeois». Існувало ще два примірники цієї хроніки, які датувалися XVI сторіччям. Проте згодом стало відомо, що хроніки це скорочений варіант Cansos de la Crozada, але вперше 1737 року у друкованому вигляді з'явився все-таки прозовий варіант: у додатках до дослідження про альбігойські війни бенедиктинця Вессе.

Поетичний варіант хроніки має назву «Aiso es la cansos de la crozada contr els ereges dalbeges». Текст «Пісні» зберігався у Парижі і був виданий 1857 року її дослідником М. Форіелем. 1868 року вийшов вільний поетичний переклад «Пісні» Жана Бернара Марі-Лафона «La croisade contre des Albigeois, erorée nationale», над яким Марі-Лафон працював понад 20 років [3].

Текст «Пісні» складається з двох частин, які в свою чергу поділяються на дев'ять тисяч п'ятисот сімдесят вісім віршів, які пізніше були перегруповані у двісті чотирнадцять пісень. «Пісня» охоплює період з 1209 року по 1219, але період з 12 вересня 1213 року до квітня 1215 року відсутній.

Автор першої частини поеми користувався суперечливими джерелами, що на думку деяких дослідників вказує на те, що він сам не був трубадуром, а лише наслідував цю традицію. У «Пісні» є свідчення того, що поет, хоча і не був заможною людиною, але він був бажаним гостем на усіх урочистих заходах королівства, оскільки мав дарувати людям радість від своїх пісень. Проте у сучасній провансалистиці авторство першої частини все ж таки закріплено за трубадуром Гійомом де Туделою [4; 244]. Джерелами для нього слугували книги, поеми того часу, свідчення магістра Миколая, Понса де Мели, графа Бодуа [5; 147]. Перша частина присвячена подіям 1209 року до битви під Мюре (Muret) у липні 1213 року. Гіюм де Тудела був свідком багатьох подій, проте він зазначає, що не можливо фізично побувати у всіх місцях бойових дій, тому де Тудела залучає «перевіраних» свідків [5; 146–147]. Крім того, «Пісня» не була написана сама під час подій, на це вказує той факт, що де Туделі був відомий епізод про знамениту битву під Нав 1212 року, і поет вдається до порівняння наслідків цієї битви з подіями початку хрестового походу. Ця історична подія мала не аби який вплив на подальше висвітлення військових баталій у поезії трубадурів. І все таки у цій частині поеми досить багато неточностей, перебільшень, які так властиві героїчним пісням.

У першій частині відображені причини виникнення хрестового походу проти альбігойців, підготовку та взяття Без'єру, облогу та взяття Каркасон, вторгнення хрестоносців та їх відносини з Раймондом IV, взяття Мінерва, Терма, Кабаре та Лавору, облогу Тулузи, атаки та контратаки Сімона де Монфора, і, нарешті, поява на політичній арені Педро Арагонського. Тудела намагається узагальнити образи головних діючих осіб, а саме Сімона де Монфора, як головнокомандуючого, абата Сіто – ідейного натхненника цього хрестового походу, та звичайно, єпископа Тулузи – Фулька, який був другом Сімона де Монфора. Фульк, до прийняття сану єпископа Тулузького, був досить відомим світським трубадуром. Петрарка написав про нього у «Тріумфі кохання» (пісня III), про те, що Фульк назавжди прославив Марсель. А Данте віднайшов йому місце у «Раю». Проте, така творча вдача і значний вклад у розвиток поетичної мови трубадурів, не завадили йому катувати та відправити на смерть десять тисяч альбігойців, як стверджує про це «Пісня про хрестовий похід». Фульк Марсельський вміло намагався застосувати поетичну мову, щоб повернути еретику у правильну віру.

Гійом де Тудела вдавсь більше до описів Тулузи, він називає її «великою та заможною, містом палаців, королевою квітів та міст» [5; 308]. Дослідники відзначають суперечливе викладення не тільки історичних подій у цій частині «Пісні», а й емоційного забарвлення. Так у поет пише про трагічну долю графа Без'єра, який став однією з перших жертв хрестового походу; він вибачається перед ним, хоча і бачив графа всього один раз на весіллі Раймонда IV, графа Тулузи, з Елеонорою – сестрою короля Арагону, тоді як у «Пісні» ми знаходимо рядки, де Гійом пише про Фулька «наш єпископ», тобто визнає його, як легітимного представника церкви [5; 209].

Друга частина «Пісні» більше першої у два рази, вона в свою чергу також розпадається ще на дві частини. В першій – головне місце посідають інтереси феодалізму, а в другій – тулузької общини.

Вважають, що друга частина поеми можливо була написана під час військових баталій, оскільки автор довго і у деталях змальовує усі військові операції, виявляючи при цьому прихильність до альбігойців. Але згодом лицар перетворюється на буржуа і дуже чітко пише історію Тулузи з 1216 по 1219 роки. Анонімний поет пише не лише про військові події, а також про буденне життя Тулузи.

Друга частина пісні лише на перший погляд побудована у стилістиці першої її частини, проте майстерність анонімного поета перевершує Гійома де Туделу. Анонімний поет відкидає стриманість викладу Тудели: у цій частині «Пісні» ми бачимо більше віри у чудеса та силу молитов. Разом з тим настрої цієї пісні носить антиклерикальний характер. Анонімний автор дозволяє собі жартувати над ватажками хрестового походу, він каже, що місце Сімона де Монфора та Гійома д'Анконтра у Португалії та королівстві Леон. В той час – це було місце найбільш політично нестабільне, і поет пропонує здійснити краще хрестовий похід туди, де від військової диктатури буде більше користі та порядку [5; 198–199]. (Цікавим видається той факт, що навіть під час воєнних дій трубадури не полишали захоплюватися любовною лірикою). В цій частині невідомий трубадур розпочинає свою оповідь з битви при Мюре. Поет більш детально, ніж його попередник намагається викласти події, наприклад він згадує усіх мешканців замків: від власника, до наймолодшого лицаря. На його думку тільки історія може оцінити важливість тих чи інших подій, тому необхідно все описувати якомога докладніше. Поряд з незначними деталями у творі ми можемо прослідкувати ключові події наступних п'яти років хрестового походу, а саме: битву при Мюре, Латеранський Собор, осада та взяття Бокера молодим графом, протистояння Тулузи та Сімона де Мофора, його загибель та битва при Баз'єжі.

З особливим драматизмом трубадур передає сцену Латеранського собору, ми не маємо сумніву, що поет був присутній на ньому, настільки велика емоційна сила цього епізоду. Анонімний автор пише про цікаві та трагічні моменти Альбігойської війни, коли сотня еретиків ховалися разом з католиками в одній з башт замку від навали хрестоносців, які знищували усе населення країни катарів, не питаючи їх віросповідання [5; 194]. Про одну із таких навал під Ронсево, та героїчне протистояння альбігойців, поет пише, як про найбільшу ганьбу для французів, якої вони не зазнавали з часів Орlando [5; 418].

На жаль, «Пісня» залишилася незавершеною, тому ми не побачимо особливо трагічного фіналу цього хрестового походу, який по своєму безславному завершенні породив відгомін і сприяв розвитку міфу про катарів та їх скарби. Вважають, що друга частина «Пісні» була написана відомим на той час трубадуром; поет намагався віднайти таку форму викладу, яка б дозволяла йому бути об'єктивним істориком, а саме форму епічної пісні. Проте трубадур так і не зміг остаточно відкинути власний поетичний досвід, і «Пісня» насичена поетичними експериментами з римою та формою віршів.

Таким чином, ми бачимо під однією назвою фрагменти принаймні трьох творів, які були об'єднані невідомим компілятором. Літературні чесноти цієї пісні не втрачаються від цього, навіть навпаки, як вважають сучасні дослідники – це найкращий приклад не тільки літературного твору періоду середньовіччя, а й одна з кращих хронік, у порівнянні з хронікою Кювел'є про Бертрана дю Геклена [4; 363].

Після падіння Тулузи мистецтво трубадурів не зникає безслідно, Бернар Сікар де Марвежуа належить до когорти реакційних трубадурів, які почали творити після хрестового

походу, та відобразити настрої тогочасного суспільства: іронічне ставлення до самих французів, ордену Госпітал'єрів та Тамплієрів.

Література:

1. Матузова В. И., Назарова Е. Л. Крестоносцы и Русь. Конец XII в. – 1270г. Тексты, перевод, комментарий / В. Матузова, Е. Назарова. – М. : Индрик, 2002. – 488 с.
2. Мейлах М. Б. Язык Трубадуров / Михаил Борисович Мейлах. – М. : Наука, 1975. – 239 с.
3. Осокин Н. История альбигойцев и их времени / Николай Осокин. – М. : АСТ, 2000. – 896 с.
4. Dictionnaire des lettres françaises. Le moyen Age / [sous la direction de Geneviève Hasenohr et Michel Zink]. – Paris : Fayard, 1992. – 1506 p.
5. La Chanson de la Croisade Albigeoise. Lettres Gothique / Paris : Lgf, 1997. – 304 p.
6. Lea Henry Charles. Histoire de l'inquisition au moyen âge / Charles Henry Lea. – Paris : Robert Laffont, 2004 – 1458 p.
7. Nelli René. Les Cathares. Culture, art, loisirs / René Nelli. – Paris, 1972. – 209 p.
8. Troubadours et cathares en Occitanie médiévale. Acte du colloque organisé par Nouvelum section périgorde de l'Institut d'Estudis Occitans. (Chancelade, 24 et 25 août 2002) / l'Institut d'Estudis Occitans. – L'Hydre, 2004. – 191 p.

«La Chanson de la Croisade Albigeoise»: Message Structure

The article provides an analysis of a literary monument of the middle ages «La Chanson de la Croisade Albigeoise». The features of the structure and contents of the text and also historical basis of «La Chanson de la Croisade Albigeoise» are considered. For a long time the Albigensian wars were known only from archives of inquisition and the authors approached to it. «La Chanson de la Croisade Albigeoise» allows to look at this campaign from the view of cathares. The value of this literary monument consists not only in the almost chronologically exact statement of events, but also in the skill of troubadours to show historical events, important for their country in the perfect poetic form.

Сніжана Герасимчук (Житомир)

ЗАГАДКА ЯК АЛЕГОРИЧНИЙ ПРИЙОМ У «ЖИТТІ ОЛЬГИ»

«Житіє Ольги», яке з'явилося у XII ст., – одне із найколеритніших і найспецифічніших агіографічних творів Київської Русі. На початку XVIII ст. Дмитро Туптало, укладаючи «Книгу житій святих», доводить твір про християнку-княгиню до досконалості.

Агіографічний нарис про киеворуську правительку являє собою сукупність художньо опрацьованої історичної інформації, епічних фрагментів і міфологічних образів – і все це синтезовано у княжому середовищі [3; 92]. Створення образу святого в агіографічних творах вимагає історико-біографічного та суто літературного підходу. Олександр Александров щодо цього зазначає: «Зазвичай у відтворенні образу святого наявні дві тенденції. Перша полягає у тяжінні до умовного (символічного, алегоричного і под.) типу образності, друга пов'язана з безпосереднім відображенням дійсності і веде до розвитку реально-натуралістичного начала. Умовна образність домінує, вона містить узагальнення найвищого ступеня» (переклад мій. – С. Г.) [1; 132]. Остання, на нашу думку, суттєво превалює над реалістичним началом і у створенні образу княгині Ольги.

Специфіка твору виявляється насамперед у своєрідності моделювання «осьового» персонажу – княгині Ольги. У давньоукраїнських житіях згадки про вбивства, скоєні тими чи іншими святими, – рідкісні, якщо такі й є, то вони осудливі і наявні лише в першій частині пам'ятки, де описується грішне життя майбутнього святого (агіографічний твір про Володимира), а в сюжетну канву «Житія Ольги», яке у своїй основі не передбачає оповіді про грішне життя правительки, включено суцільний потік убивств, що їх автор вводить у твір з